

ПРИЛОГ ПИТАЊУ РАЗВОЈА ГРАЂАНСТВА И ГРАДОВА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ МИЛОША ОБРЕНОВИЋА (1815–1839)**

Вук Караџић нам је оставио неколико напомена и о српском грађанству у Смедеревском санџаку (Београдском пашалуку) из предустанничког времена. Називајући оне Србе који су живели у градовима „варошанима“ („готово саме дућанције“ и „мајстори“) истакао је, прво њихову малобројност („оно мало Срба што живе по варошима“), а затим и њихову одрођеност („будући да се турски носе и по турском обичају живе, а уз буне и ратове, или се затворе с Турцима у градове, или с новцима бјеже у Њемачку“).¹

Вукове напомене да је у варошима Београдског пашалука било врло мало Срба на почетку 19. века потврђују и неки писани документи који су нам сачувани из времена после другог устанка – о њиховој слабој насељености. Тако је Шабац, који је спадао у веће вароши, имао 1819. г. према једном попису – укупно 221 кућу са 201 фамилијом.²

Становништво вароши и градова Београдског пашалука било је углавном анационално, састављено од Турака, Цинцара, Грка, Јевреја, Јермена и других – о чему је доста писано (Петар Вулићевић, кнез Смедеревске нахије, извештава кнеза Милоша Обреновића 19. априла 1820. да су се Турци ерлије у Смедереву „узбунили и са Јеврејима склонили имовину у тврђаву;...“³ Исти кнез јавља 9. фебруара 1823. да је у Смедереву „покраден дућан једног Јеврејина“.⁴

* Проф. др Ружица Гузина (Трновче, 1911 – Београд, 1991).

** Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 4/1964, стр. 339-355.

¹ Вук. Ст. Караџић: „Даница“ за 1827. годину, стр. 101-102.

² Државна архива СР Србије, КК XXXVII, Шабачка нахија, документ бр. 32.

³ *Ibid*, КК XXVII, бр. док. 60. Смедеревска нахија.

⁴ *Ibid*, бр. 164.

Међутим, овде је важно да је у градовима и варошима поред странаца било и Срба и да су они као „варошани“ имали извесну улогу у развоју српског друштва и поред пасивног држања у време устанака. А да их је било у варошима и градовима и да су имали значајнију улогу у том развоју показује и низ аутентичних података, од којих наводимо само неке:

Петар Топаловић извештава кнеза Милоша (31. августа 1819. из Крагујевца) да су варошки кнез „Веса, Коста Цинцар Стојко... Илија Крушевљанин, што је био Цукићев ортак, и Димитрић узбунили сву чаршију...“ против њега и његових момака због злоупотребе власти.⁵ Две године доцније Милосављевић Јосиф извештава кнеза Милоша из Пожаревца (1821) да је „скупу имућних трговаца препоручио да прикупе новац за позајмицу Правитељству“.⁶ Исте године и Петар Вулићевић из Паланке извештава да ће „применити налог да трговци уписују принудни зајам“.⁷ Значајно је писмо „Грађана Карановца – кнезу Милошу“ (од 31. маја 1826.) којим се ови жале на поступке кнеза Петра Цукића („Ми долу потписани приступамо вашој милости јавити, нашу тегобу коју трпимо... от кнеза Петра Цукића и његова Сима Молеровића који не пролазе уз чаршију називајући добро јутро но псујући нас и нашу трговину и називајући нас свакога скаретним именима које нам се досадило не можемо ни дућана отворити. Зато шаљемо вам у име свију нас кнеза Јанка с неколико трговаца који ће вам устмено све показати што и није за уписивање...“⁸ Писмо је, наиме, потписано од стране 50 трговаца Срба, што се види из њихових имена и надимака. Или, жалба неке Милице Миловановић из Пожаревца поводом наслеђене касапнице, коју је њен брат држао у Београду још „у Карађорђево време“.⁹

Сасвим је разумљиво, прво, да су се позајмица „за Правитељство“ и „принудни народни зајам“ могли тада затражити углавном од Срба, друго – буне против српских кнезова покретали су исто тако тада само Срби, и, треће – чаршије које се у наведеним документима помињу нису настале тек у току неколико година после другог устанка, иако

⁵ Исто, КК XV, Крагујевачка нахија, бр. 92 (Приредио: др Радосав Марковић), стр. 64, бр. 87, Београд, 1954, књ. II, св. I.

⁶ Исто, КК XXI, Пожаревачка нахија, бр. 289.

⁷ Исто, КК XXVII, Смедеревска нахија, бр. 97.

⁸ Исто, КК XXXI, бр. 207, Нахија Пожешка (Приредио: Данило Вуловић, књ. I, стр. 194-195, бр. 217, Београд, 1953.

⁹ Државна архива СР Србије, КК XXI, Пожаревачка нахија, бр. 419.

је насељавање градова српским живљем отпочело већ по престанку борбе с Турцима 1815. године.

I

О томе, пак, да су се градови насељавали и пре одређивања положаја Србије према Турској има више података.

Већ 1818. се помиње у једном извештају „градња“ дућана у Крагујевцу.¹⁰ Интересантна је, затим, наредба кнеза Милоша којом се налаже да се из села Смољница преселе сви трговци у Пожаревац, на што су Смољанчани упутили молбу кнезу Милошу (2. августа 1820) да их не пресељава. Јер, како наводе у молби, „од како је насељено село Смољинац“ у њему су „непрестано били дућани и чаршија и црква и школа“ и да „терговци што се налазе у селу“ – „нису јанције но сви овде су се изродили“ и да није у питању „један дућан или два, но имаде 20 дућана“ – „бакалнице, ту је туфегџија, бојација, мутавџија, грнчари и меане и велики терговци који марву купују...“ На писму се налазе потписи 31 житеља села Смољинца међу којима и потписи „намесника“, „малог кнеза“ и „тутора црквеног“ – с напоменом да с њима стоји „сва обштина мало и и велико сто и педесет глава“.¹¹ У другом писму извештава се кнез Милош (16. новембра 1821) да су „градиштанске дућанције“ покуповале дућане од спахија и да су добили на њих тапије.¹² Затим, неки Коста Јовановић се обраћа кнезу Милошу с молбом (14. априла 1822) да му дозволи да отвори кафану у Крагујевцу, пошто му служба коју код њега обавља не обезбеђује довољно прихода за издржавање породице. У писму обећава да ће кафану „европејски држати“, као и да ће „чистоту не само у кафани, но и по свим собама набљудавати...“¹³ Из жалбе „Баточинаца – кнезу Милошу“ (од 11. новембра 1823) се види да су се Цинцари досељавали и тада у Србију. Наиме, домаћи трговци из Баточине моле кнеза Милоша да заштити њихове интересе угрожене од „дошљака“ Цинцара-трговаца, који су, како се у жалби наводи – „староседеоце от веће части у сваком чину превазишли“ и „погазили“.¹⁴ Једним писмом извештава се кнез Милош

¹⁰ Исто, КК XV, 38, Крагујевачка нахија (приредио: др Радосав Марковић, књ. II, свеска I, стр. 33, бр. 44, Београд, 1954).

¹¹ Државна архива СР Србије, КК XXI, Пожаревацка нахија, бр. 160.

¹² Исто, бр. 317.

¹³ Исто, КК XV, Нахија Крагујевачка, 248 (приредио: др Радосав Марковић, књ. II, св. I, стр. 179, бр. 241, Београд, 1954).

¹⁴ Исто, бр. 363, стр. 273.

(15. јула 1824) да су у Шапцу завршени седам „господарских дућана“ и да се „сада гради и кафана“ („... већ два дућана дао сам трговцима, кирију определио нисам нити умет до приспенија Гдара Јефрема определити. Још пет дућана готови су и њих ћу ово дана под кирију дати...“).¹⁵ Из једног села Јагодинске нахије јавља се кнезу Милошу (1. марта 1826) да десет момака који су „ишли којекуд“ и изучили занате моле за допуштење да „направе“ дућане и раде свој посао.¹⁶ Исто тако и Анта Протић, пошто је примио дужност „ђумрукције“ у Смедереву, извештава кнеза да су му „предати и дућани“ – на чему се захваљује.¹⁷

До интензивнијег насељавања градова долази после 1830. год, пошто је Србија добила аутономију. И о томе има више података, од којих, исто тако, наводимо само неке.

Тако се кнез Васа Поповић обраћа кнезу Милошу за „одобрење“ да сагради кућу у Карановцу¹⁸ (Карановац је тада спадао у веће вароши: 1833. помињу се 23 кафане које су држали Срби.¹⁹ Три године доцније, 1836. дају се потпунија обавештења: да има 38 плацева „под дућанима“, а 46 под „обитајелим кућама“)²⁰. Марковић Илија извештава кнеза Милоша (31. јула 1832) да је у Шапцу купио од Турака три дућана.²¹ Јелинићи – Ђорђе и Стеван – извештавају из Шапца (19. октобра 1832) да, кад је наређено ушоравање села и вароши, „почели су се отимати плацеви и градити дућани“.²² Затим се разни људи обраћају кнезу Милошу да им се уступе (у Шапцу) делови „од земљишта без сопственика“ да саграде куће, на што су уследила и одобрења кнеза Милоша да им се додели по „шест фати“ за ту потребу.²³ Једним писмом се извештава кнез Милош и о ситуацији у Ваљеву. Наиме, да је на „јунском вашару“ много робе пропало трговцима „по колибама“ због кише пошто није било дућана. Зато указују на потребу да се саграде дућани, јер, како се наводи, „сваког панађура све више трговаца с еспапима прибавља“.²⁴ Исправичелство окружја смедеревског извештава (25. децембра 1836) да треба да припреми ћерамиду за зидање

¹⁵ Државна архива СР Србије, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 100, No. 137.

¹⁶ Исто, КК XII, Нахија Јагодинска, бр. 436.

¹⁷ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска, бр. 369.

¹⁸ Исто, КК XXIII, 430, Нахија Пожешка (приредио: Данило Вуловић, књ. I, бр. 299, стр. 273, Београд, 1953).

¹⁹ Исто, бр. 462, стр. 414.

²⁰ Исто, бр. 534, стр. 484.

²¹ Државна архива СР Србије, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 262.

²² Исто, бр. 422.

²³ Исто, бр. 416.

²⁴ Исто, КК IX, Нахија Ваљевска, бр. 408.

нових зграда у Смедереву.²⁵ Сам кнез Милош је задржао за себе „вакуфски плац“ да би на њему саградио дућан (и издавао под кирију) – и поред предлога Исправичељства да се плац издели мештанима.²⁶

Због насељавања неких градова и шуме су око њих брзо уништаване, на што је и кнез Милош упозораван како би предузео одговарајуће мере.²⁷ Због тога је, изгледа, убудуће била потребна и Милошева дозвола за коришћење шума. Сачувана је, наиме, његова наредба „Исправичеству окружја смедеревског“ (од 15. маја 1836) да се једном свештенику изда дозвола да насече грађу за два дућана „што жели саградити у Смедереву“.²⁸

Уз појединачна досељавања у градове и вароши било је и групних са масовним емиграцијама српског живља из Босне, као и из крајева који су после 1833. остали под Турском. У низу својих наредаба нахијским и кнежинским кнезовима и војним старешинама кнез Милош даје инструкције како да се распореде и где да се населеridoшлице. Један део досељеника, у првом реду занатлије и трговци, одлазио је у вароши и варошице тада већ средишта српске администрације.

Тако Сима Радојевић извештава кнеза Милоша (21. јула 1829. из Лапова) да досељеници у Ацибеговцу (варошици), око 40 кућа, моле да им се додели друго место за насељавање, пошто вода плави крај у коме живе.²⁹ Пре тога извештавају и из Костолца 21. априла 1821. да су у овоме месту насељене 15 кућа на спахијској земљи.³⁰

Највише је породица прешло у Србију 1836. и 1837. године. И ово се потврђује низом извештаја.

Лазар Теодоровић („Полковник“) извештава кнеза Милоша (21. маја 1836) да је 87 кућа (са 674 душа) Крајишника прешло на митровачкој скели „у нашу страну тражећи покровитељство себи под skut милости ваше. Но будући да се њи много населили у Лешници то би моје мненије било да се ови новодошавши око Лознице наместе.“ На то је уследио одговор Милоша Обреновића да „...одобравамо вам, да и слободно поразмештате, где за боље нађете“.³¹ У једном писму и кнез Милош извештава Лазу Теодоровића (18. јуна 1836. из Пожаревца) да ће се из Босне „преко Цесарије“ доселити у Србију 60 породица

²⁵ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска, бр. 795.

²⁶ Исто, бр. 867.

²⁷ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 809.

²⁸ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска, бр. 739.

²⁹ Исто, бр. 258.

³⁰ Исто, КК, XXI, Нахија Пожаревачка, бр. 49.

³¹ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 1375.

Крајишника (са 554 душа) и да их треба прихватити и разместити дуж Дрине.³² Затим, Дринско-Савска команда из Шапца извештава кнеза Милоша (20. јуна 1836) да је у Лешници (варошици) настањено 393 за оружје способних Крајишника, као и да ће нове Крајишнике населити од Лознице па навише уз Дрину („да бар овим убојицама кордон подрински осигурамо“).³³ Како су аустријске војне власти настојале да задрже Крајишнике да не прелазе у Србију, то кнез Милош наређује војном команданту у Шапцу (25. јуна 1836) да саопшти Аустријанцима да Србија из „човечанских“ побуда прима даљих 157 породица Крајишника (са 1432 душе) да их насели.³⁴

Због велике емиграције Срба из пограничних покрајина (услед побуна турских управљача у тим покрајинама) све се више наметало питање њиховог смештаја. Из једног документа се види да су по Милошевом налогу Крајишницима команданти додељивали земљу углавном у Лешници и Лозници.³⁵

Осим Крајишника долазили су Срби и из других турских покрајина. Тако Јован Мићић („пуковник и кавалир“) доставља кнезу Милошу списак имена 516 Нововарошана пребеглих у Србију, тј. доставља „списак побеглих фамилија из Отоманског нама суседног предела како Нововарошана тако и сељака“ – првих 400 душа, а других 106.³⁶ Исто тако и Мокрогорски карантин извештава кнеза Милоша (1. септембра 1837) да је приспело 9 породица (57 душа) из Грахова у Херцеговини бежећи од насиља Али-паше Сточевића, као и да се у Контуманцу налазе и људи из Јање, Призрена и Пећи (Скадарски пашалук).³⁷

Као што се види, кнежине Јадар и Рађевина биле су највише изложене досељавању, услед буна у Босни и Херцеговини против Порте, са Лозницом и Шапцом као оријентационим тачкама.

Отварање нових дућана и проширивање „српске чаршије“ у градовима и варошима неминовно су морали изазвати и сукобе између староседелаца и досељеника. Сачувано је низ жалби упућених кнезу Милошу од стране појединих „еснафа“ да би интервенисао у њихову

³² Исто, бр. 1400.

³³ Исто, бр. 1404.

³⁴ Исто, No. 2400.

³⁵ Исто, бр. 1509, No. 3139.

³⁶ Исто, КК XXXII, Нахија Ужичка, бр. 594.

³⁷ Исто, бр. 603, No. 125.

корист. Тако „крагујевачке мумџије“ моле (1819) да се забрани трговцима и другим занатлијама да праве и продају лојане свеће („...и за ови Господару што су се назвали Терговац и остали Занатлије нек не граде они свеће...“).³⁸ Затим, „еснаф бакалски и еснаф папуџиски“ упућују жалбу кнезу (1824) да би интервенисао да „сваки еснаф са своим занатом ужива“ пошто се и ова „два еснафа бакали и папуџије ни у какву трговину“ других заната „не мешају“.³⁹

И у Пожаревцу је исто тако долазило до сукоба. Тако „еснаф терзиски“ моли кнеза Милоша (11. септембра 1833) да терзије „одели од других заната“, пошто се не зна ко се све којим занатом бави, што је за њих „јадне мајсторе рувета терзиског веома штетно“. Јер, међу њима „има онакои мајстора, који никакви други занат не зна само једино терзиски, и жели да се шњиме бави и наплаћује.“⁴⁰ Из истог места и исте године и „мајстори папуџиски“ моле кнеза да „забрани трговцима трговати њиховим производима“. На то је и дошла Милошева забрана у виду препоруке преко Пожаревачког суда.⁴¹

Насупрот томе имамо молбу (1821) „претставника еснафа из Градишта“ у којој „доле потписани моле...“ да пошто су и они пренели своје дућене из села у варош, то да се дозволи да тако поступи и „Милојко трговац из Средњева“.⁴² Или молба крагујевачких „еснафа механџиског и фурунџиског“ (1823) да им се дозволи да продају месо у својим радњама – што је крњило интересе касапа.⁴³ Затим, молба „осмине“ Јевреја из Пожаревца, који су „сасвим сиротиња“ да им се смањи порез, итд.⁴⁴

Поред занатских постојали су и други еснафи (као „трговачки“), који су се у разним приликама заузимали за своје пословне пријатеље или су се тужили кнезу на конкуренте.⁴⁵ Кнез Милош је излазио у сусрет само оним захтевима који нису дирали у његове интересе. Већ је наведен пример Смољинца, чијим трговцима је наређено да се преселе у варош како би се спречила конкуренција онима из града, а и да би се само село привукло на куповину код градских трговаца. Осим тога

³⁸ Исто КК XV, 112, Крагујевачка нахија (приредио: др Радосав Марковић, бр. 105, стр. 78, Београд, 1954).

³⁹ Исто, 376, стр. 282-283.

⁴⁰ Државна архива СР Србије, КК XXI, Нахија Пожаревачка, бр. 1609.

⁴¹ Исто, бр. 1539.

⁴² Исто, бр. 270.

⁴³ Исто, КК XV, 346, Крагујевачка нахија (приредио: др Радосав Марковић, књ. II, св. I, 334, стр. 252, Београд, 1954).

⁴⁴ Исто, КК XXI, Нахија пожаревачка, бр. 1480.

⁴⁵ Исто, бр. 1129.

познате су Милошеве забране отварања дућана по селима и забрана торбарења – све из истих разлога. Да су иза тих забрана стајали варошки трговци јасно показују две молбе упућене кнезу Милошу. Прву су упутили тројица „житеља“ Великог Градишта који „у име општества Великог Градишта моле да укине три дућана која се издају под аренду у окружју пожаревачком, а наносе штету ради пазара њиховој чаршији“ (1837).⁴⁶ Другу су упутили „житељи“ из Пожаревца у којој моле, исто тако у име „општества вароши Пожаревца“, да укине три дућана у срезу Млавском, јер наносе штету у „чаршији пожаревачкој“.⁴⁷

Међутим, први нови „грађани“ у варошима Београдског пашалука били су српски кнезови, нахијски и кнежински, пошто су Срби добили 1815. право да уз турске органе у нахијама „седи“ и по један српски кнез за „суђење Србима“, као и право да се у Београду оснује Српска народна канцеларија од 12 кнезова представника 12 нахија (према споразуму између Марашли-Али-Паше, београдског везира, и вође другог устанка, кнеза Милоша Обреновића). Уз кнезове долазили су њихови писари, затим војни команданти, па солдати, пандури, учитељи, лекари и други функционери.

У првим годинама по завршетку другог устанка кнезови су долазили у вароши повремено и обављали су своје дужности (пресуђивали спорове и прикупљали порез) само у одређене дане, задржавајући и даље своја седишта у селима из којих су потицали и у којима су се налазила и њихова имања.

После 1820. године, кад се отпочело с оснивањем српских магистрата у седиштима нахија, пошто су се турски органи повлачили (из Пожаревца, Смедерева, Ваљева и других места), кнезови све чешће долазе у градове и постепено зидају и своје „конаке“.

У томе је, разумљиво, предњачио кнез Милош Обреновић. Већ 1817. год. се говори о градњи његовог „конака“ у Крагујевцу (Петар Топаловић – кнезу Милошу: „...камење и креч наредио сам, и јапију дрвену наредио сам... и расположио лепо... и мајстори почеће од недеље први дан градити...“).⁴⁸ У конак се преселио 1818. задржавајући се

⁴⁶ Исто, бр. 1869.

⁴⁷ Исто, бр. 1864.

⁴⁸ Исто КК XV, 6, Крагујевачка нахија (приредио: др Радосав Марковић, бр. 11, стр. 8, књ. II, св. I, Београд, 1954).

дотле највиши у свом селу Горњем Црнућу на Руднику. Исте године (1818) изграђен је и „конак момачки“ у Крагујевцу, који је познат данас као „Амицин конак“ (тј. конак Симе Милосављевића – Паштрмца).⁴⁹

Чвршће везивање кнезова за градове и вароши настаје после 1830. год, кад је Србија добила легално право на организовање сопствене унутрашње управе – судства, војске, полиције и других установа. Кнез Милош мисли тада и на премештање своје „престонице“ у Београд. Међутим, 1831. говори само о зидању „резиденције“ у Топчидеру, што је и учињено („...решио сам с брат Јефремом... у Топчидеру место промотрити за више речени предмет...“).⁵⁰ Престоницу није преместио, али је од тада имао три седишта која је обилазио: Крагујевац, Пожаревац и Београд, односно Топчидер. Уз Милоша су и други кнезови, нахијски и кнежински, зидали своје „конеке“. За тим се указала потреба још 1820. год, кад се отпочело с оснивањем српских магистрата у седиштима нахија. У једном извештају Дринско-Савске команде кнезу Милошу наводи се да за пословање старешине среза Азбуковачког треба у Дрљачи да се сагради „кочачић“ од 3 до 4 „одаје“, коме би „принадлежило“ и 15 плугова оранице. На то је кнез Милош одговорио војном команданту (27. јуна 1836) да одобрава подизање конака и да команданти на сличан начин треба да поступе и у осталим срезovima, тј. да подижу „среске куће“.⁵¹

Организовање унутрашње управе захтевало је, међутим, нове и одговарајуће службенике. Неписмени кнезови, забављени углавном трговином, нису више могли сами да задовоље потребе разгранатије и компликованије администрације. Србија је тада била упућена на два извора за добијање кадрова: на преузимање оних који су се са стране нудили тражећи запослење и на припремање (школовање) „домаћих синова“. Коришћени су и један и други извор, о чему има доста података.

Прва могућност, тј. преузимање у службу оних који су се нудили са стране, коришћена је веома много, што је код нас на више места и посебно истицано. Због тога се од самог почетка јавља отпор међу кнезовима и трговцима против „странаца“ који угрожавају њихове позиције и позиције њихових синова.

Већ 1822. године се помиње Димитрије Давидовић, који је прешао из Аустрије и понудио се кнезу Милошу – да ту постане први

⁴⁹ Исто, бр. 55, стр. 42.

⁵⁰ Исто, КК XXIII, 459, Нахија Пожешка (приредио: Данило Вуловић, бр. 323, стр. 293, књ. I, Београд, 1953).

⁵¹ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 1410, No. 1786 и 2478.

знаменити културни и јавни радник тадање Србије. Он је, на тражење Петроварадинске генералне команде да се врати у Аустрију, одговорио да нема намеру да се враћа зато што је „Србин прави“ (што пише и на његовом гробу) и да се „не сматра више за аустријског поданика нити да се икад више вратити у Аустрију кромје везан или мртав“.⁵² На то је кнез Милош задржао Давидовића, који је тада обећао да ће остати „у кнежевој служби до краја свог живота“.⁵³ За савесно обављање дужности кнез Милош наређује (1836) да се ливаде у Годомину (својина иначе Гаје Поповића, емигранта) предају „на уживање“ – „советнику Димитрију Давидовићу“.⁵⁴ У једном извештају се јавља да су дошла два странца, од којих се један зове Вито, да је лекар, родом из Ливорна, да има 38 година, да је ступио у службу код везира, али да се нуди кнезу Милошу, код кога би радо служио (кнез га је и преузео). Други је апотекар, зове се Петар, и он би исто тако ступио у службу код кнеза.⁵⁵ У трећем извештају (из 1825) јавља се кнезу Милошу да је из Бечкерека стигао један трговац и да исто тако тражи службу.⁵⁶ Године 1834. издата је наредба да свака нахија треба да има лекара, а 1837. и економа (поводом тога јављено је кнезу Милошу да је доктор Карло Пачек „погођен“ овом наредбом и да му је плата 400 талира годишње).⁵⁷ Затим, „Суд нахије Ваљевске“ јавља да је и „доктор Делини приспео с кнежевом дозволом“, уз напомену да се општина Ваљевска састоји из 95 пореских глава и да није у могућности да сама плаћа доктора већ у „заједници са целом нахијом“.⁵⁸

Поред ових има и низ других података из којих се види да се Срби из Војводине најчешће нуде да раде као лекари, као инжењери или као чиновници у Милошевој администрацији. Да поменемо имена само неких најзначајнијих људи из тог времена: Димитрије Исаиловић, прешао у Србију 1830. и отворио у Београду прву гимназију; Петар Јовановић, дошао у Србију 1831. постао секретар кнеза Милоша, од 1833. је митрополит српски, а 1836. отвара прву богословију; Јаков Живановић, дошао у Србију 1834. и постављен за директора Кнежеве канцеларије; Коста Бранковић, дошао из Новог Сада, био професор философије у Лицеју; Гаврило Поповић, дошао у Србију одмах после

⁵² Исто, КК XXVI, бр. 46, Нахија Рудничка.

⁵³ Исто, бр. 47.

⁵⁴ Исто, КК XXVII, бр. 747, Нахија Смедеревска.

⁵⁵ Исто, КК XII, бр. 251, Нахија Јагодинска.

⁵⁶ Исто, КК XXVII, бр. 258, Нахија Смедеревска.

⁵⁷ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 679.

⁵⁸ Исто, КК IX, Нахија Ваљевска, бр. 420.

другог устанка, био професор у богословији, члан Конзисторије (Духовног суда), а затим владика у Шапцу; Петар Радовановић, прешао у Србију 1834, био професор у крагујевачкој гимназији, а затим (од 1836) постао управник свих основних школа у земљи; др Јован Стејић, прешао у Србију 1830, био лекар у Шапцу, а затим начелник санитета, и други. Већина их је са факултетском спремом, а оставили су за собом и низ писаних дела из области којима су се бавили или из српске историје (М. Д. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд, 1876).

За време прве Милошеве владе враћали су се и емигранти из Војводине, Румуније и Русије – познате личности из првог устанка. Тако Стефан Стефановић – Тенка извештава Милоша (8 јуна 1831. из Пореча) да је стигло из Русије 150 емиграната са намером да пређу у Србију. Међу њима помиње: Александра Карађорђевића, Јакова Ненадовића, Антонија Пљакића, Поп-Луку Лазаревића, Јанићија Ђурића, Чолак-Анту и друге.⁵⁹ Другом приликом извештава да је на границу прispела (5. септембра 1831) и удова Стамена, кћи Карађорђева.⁶⁰ Затим се у једном извештају помиње и долазак Цинцар-Јанка са породицом.⁶¹ Сви ови емигранти, односно они којима је дозвољен прелазак у Србију „отпремљени“ су у градове и примљени у службу уколико су били способни за рад (Карађорђева кћи (а 1832. и син) је смештена у Пожаревцу.⁶² У једном извештају Стефановић спомиње кнезу Милошу да би се Чарапић, по кнежевом налогу, оженио Карађорђевом ћерком, али да не може да издржава њено двоје и своје четворо деце).⁶³

Друга могућност коришћена је од самога почетка. У низу својих писама нахијским кнезовима и војним старешинама кнез Милош тражи да му се пошаљу младићи који би се припремили за државну службу, а од 1825. године, тј. од „Ђакове буне“ и за попуњавање „регуларне војске“ на коју би се „државна власт“ могла ослонити у случају избијања нових побуна. При томе је у наредбама увек сугерирано да се младићи одабирају из „бољих“ и „задружних кућа“. Ови младићи пресељавали би се у вароши да доцније служе и „под платом“.

Једна Милошева наредба (из 1825), која је саопштена кметовима и народу, налаже да се „истакнути“ људи предложи кнезу за „часнике

⁵⁹ Исто, КК XXI, бр. 1188, Нахија Пожаревачка.

⁶⁰ Исто, бр. 1244.

⁶¹ Исто, бр. 1248.

⁶² Исто, бр. 1251 и бр. 1422.

⁶³ Исто, бр. 1256.

и коца-баше“.⁶⁴ У другој наредби се заповеда да се „кућама отпуштени солдати упражњавају у наукама при овдашњи учитеља“.⁶⁵

Из једног писма кнезу Милошу (од 26. октобра 1830. године) види се чија су се деца одабирала за школовање: „из високопочитајемога писма Вашега Сијателства од 29. о. м. Но 1741. у призренију 5 или 6 деце који ћеду Велику школу у Крагујевцу учити, што нам пишете да их пошаљем, Ја по височајшој заповести Вашој ето их пошаљем од којих је први мој син (Јованче Спасића, кнеза), Стефан, 2-ги кнез-Савин син, Јован, 3-ћи кнеза Пере син, Георгије, 4-ти попа Илије син, Стојан, 5-ти Јанка Николића, Коста, 6-ти Настаса Филиповића, Анђелко, препоручујући с бољшој милост сцелованијем.“ („П.П. у прилогу овој при закљученију п. Сего шиљем и овог 7-ог, Николу, кнеза Јанаћија Милијановића сина да је и он у тому способан“).⁶⁶ Затим, Ђорђе Спасић моли да се његовом сину практиканту суда у Смедереву, кога је суд народни са осталим практикантима одредио да се даље школује у Великој школи у Крагујевцу, додели помоћ.⁶⁷

Значајна је и друга наредба кнеза Милоша упућена нахијским судовима да у договору са капетанима изаберу младиће за „кнежеву гарду“ у Крагујевцу. У наредби се тражи да ови буду неожењени, лепи, здрави и из најугледнијих кућа. У наредби се наводи да народу треба објаснити да је „част“ бити примљен у гарду и да ће од гардиста после постати „први чиновници“⁶⁸ (Из једног писма се види на који је начин гарда снабдевана: наиме, Јефрем Ненадовић извештава кнеза Милоша да свештенство, капетани, заседатељи суда, кметови и трговци нахије Ваљевске шаљу на дар 24 коња за „новоустројену“ кнежеву коњичку гарду).⁶⁹ После ове дошло је и низ сличних наредаба, посебно после 183. године, а нарочито у време немира у Босни, кад је требало обезбедити границу од упада побуњених Турака. (Исправичелство окружја Смедеревског извештава кнеза Милоша 10. јуна 1836. да је изабрано пет варошких момака који читати и писати знају да их срески старешина, Јованча Спасић, упуту у Пожаревац на артиљеријску обуку.)⁷⁰

Из ових података се види да су углавном на школовање – или у службу – упућивани синови имућнијих људи, као и оних који су се

⁶⁴ Исто, КК, XXVI, бр. 101, Нахија Рудничка.

⁶⁵ Исто, КК, XXVII, бр. 425, Нахија Смедеревска.

⁶⁶ Исто, бр. 447.

⁶⁷ Исто, бр. 675.

⁶⁸ Исто, КК XXV, бр. 30, Расписи и објаве.

⁶⁹ Исто, КК IX, бр. 306, Нахија Ваљевска.

⁷⁰ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска (10. јуни 1836, Смедерево).

налазили на власти. Тако се у једном извештају наводи да је син кнеза Марка Штитарца одлично свршио „Шабачко училиште“, те да се стога препоручује за практиканта „Исправичелства шабачког“.⁷¹ Овај начин одабирања кадрова за државне службенике и за кнежеву гарду наметао је сам кнез Милош. Онамо где се није поступало по његовој наредби стављане су примедбе. Тако се пребацује Штулу Павлу, потпуковнику, што једног од својих синова није дао у гарду „те би могао сад Ваше место заступати“ (пошто је Штуле болестан).⁷²

Поред школовања „у гарди“ или Великој школи у Крагујевцу упућивани су, нешто доцније, младићи и у иностранство. То се види из молбе проте Јована Павловића, коју је Дринско-Савска команда доставила кнезу Милошу, а у којој прота моли да му се син, који се налази у четвртом разреду „латинске школе“ у Карловцима, уврсти у питомце („њих 20“) који ће у Саксонији изучавати „рударске науке“.⁷³ Са сличном молбом обратио се и Павле Богдановић, (1837) – „имајући најмлађег сина у гимназији крагујевачкој“ да се и он са осталима у Саксонију ради рудокопне науке пошаље...“⁷⁴

Интересантни су, међутим, подаци о школама и учитељима у којима су се учили „домаћи синови“. У једном извештају од 1818. године „општество Пореча“ извештава да је школа саграђена и да је погођен учитељ за 500 гроша годишње. У другом извештају (од 12. априла 1821) извештава се да село Бачина има 12 ђака, који до сада „ни паре нису дали“ за учитеља. Једино је од кнеза Милете добио 30 гроша, те зато учитељ моли „да му израде другу службу.“ Истовремено моли да му се пошаљу новине „јер је осамљен као у Сибиру“.⁷⁵ Из самог Пожареваца учитељ Стојановић Андреј извештава Милоша (23. септембра 1826) да од ученика школарину не прима уредно, да му магистрат није платио 150 гроша за сиромашне ученике и да школа не добија довољно дрва за огрев.⁷⁶ Исти учитељ накнадно извештава (исте године) да се после одлуке да варош плаћа учитеља број ђака удвостручио (на 60) и да толики број тешко може сам да учи.⁷⁷ Дринско-Савска команда извештава да учитељ из села Шабачког и Ваљевског окружја немају у школама ђака те зато не примају плату, а школске зграде пропадају.

⁷¹ Исто, КК XXXVII, бр. 1502, Нахија Шабачка.

⁷² Исто, КК XXXII, бр. 539, Нахија Ужичка.

⁷³ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 1688.

⁷⁴ Исто, КК XXI, Нахија Пожаревачка, бр. 1916.

⁷⁵ Исто, КК XII, бр. 107, Нахија Јагодинска.

⁷⁶ Исто, КК XXI, бр. 543, Нахија Пожаревачка.

⁷⁷ Исто, бр. 550.

Отуд препоручује да се о празницима скупљају прилози у црквама за школе како би се из тих прилога плаћали учитељи и помагали сиромашни ђаци.⁷⁸ Најтежи је извештај Обрадовић Адама („учитељ I-ве гимназијалне класе, канцелар просвештенија и санитета“), који наводи да је успех ученика „веома слаб“, да је школски дом „у најхуђем стању“, да „нема ни пенцера ни фуруне“, да „никакве потребе школске у њему не наводи се“, да учитељ с породицом „у школској соби са ученицима заједно обитава“, и да је „учитељ с неколико ученика у најгорем стању да грђе бити не може“.⁷⁹

II

Интензивније насељавање Србије наметало је истовремено потребу за ушоравањем села и регулисањем градских насеља. Како је Мачва била највише изложена емиграцијама са стране, то се са мачванским насељима и најпре отпочело, о чему има доста података. Већ је раније поменуто да су Крајишници углавном населили Лешницу, те се у једном извештају Дринско-Савске команде и помиње (20. августа 1835) да ће се са инжењерима изградити план ове вароши,⁸⁰ односно да ће у Лешници „по регулационом плану приватници градити куће“.⁸¹ Међутим, да би се Лешница регулисала, требало је решити претходно питање турских кућа. Због тога, Дринско-Савска команда пита Милоша Обреновића да ли да се и турске куће преместе „на линију шора“, на што је Милош одговорио да дозвољава да се турске куће пренесу према регулационом плану за Лешницу⁸² (Лешница је данас село у Мачви на главном путу од Шапца према Лозници, (а била је лепа варошица, која је спаљена од Немаца за време НОБ-е, али може се уочити да је насеље постављено „по плану“, пошто се види један мали центар са бољим кућама и од тврђег материјала, од кога су правилно просечене споредне улице, поплочане „турском калдрмом“)).

Затим, има података и о подизању Љубовије. Из исте команде се извештава да су „контуманска зданија“ завршена и да су готове и чиновничка кућа, као и „меана“.⁸³

⁷⁸ Исто, КК XXXVII, бр. 1147, Нахија Шабачка.

⁷⁹ Исто, 1816 б. („Изасланички извештај“).

⁸⁰ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 1161, No. 631.

⁸¹ Исто, бр. 1215, No, 925.

⁸² Исто, бр. 1643, No, 270.

⁸³ Исто, бр. 1701.

Како се и Шабац брзо насељавао, то се истовремено поставило питање и регулисања ове вароши. Има података, прво, о забрани Србима да граде куће на Баиру код Шапца, пошто је предвиђено да се тај део регулише кад се Турци одатле иселе.⁸⁴ Затим, пошто се становништво Шапца утростручило до 1836. године (од 1819, кад је поменути попис извршен) – то се поставило питање и одређивања његових граница. Зато се у једној наредби кнеза Милоша поставља да „грунт шабачки“ припада вароши. На то је Дринско-Савска команда упутила питање кнезу Милошу – „оће ли сав грунт шабачки придодати житељима“ чији је број износио сада 618.⁸⁵ На крају, да не би било више нерашчишћених питања око Шапца децембра месеца 1836. године образована је „Књажевска комисија“ (кнеза Милоша) која је одредила „атар шабачки“ по казивању „стarih Турака и Срба“.⁸⁶ Тада су поново издата упутства да се сва села у Мачви ушоре, што је и учињено, а 10. фебруара 1836. саопштава иста команда да је Шабачка варош ушорена „по укусу европејском“.⁸⁷

Са насељавањем Мачве требало је решити и питање исељавања Турака, којих је било и у варошима и у селима. То питање се нарочито заострило после Хатишерифа од 1833. године, кад је одређено да се сви Турци иселе из Србије, осим војних посада у градовима. Али, како су Турци имали своје куће и приватна имања, са њиховим исељавањем није ишло лако. Има података да је долазило до спора између босанских управљача и кнеза Милоша, који је настојао да их исели најхитније бар из оних крајева изложених емиграцијама, а то значи из пограничних према Босни. У једном писму Томе Вучића-Перишића и Теодоровића Лазара („попечитељи“) извештава се да се не дирају лознички Турци.⁸⁸ На то је кнез Милош издао наредбу да се лознички Турци „одмах иселе“ и то силом, а да се лозничким Турцима допусти да се поступно исељавају.⁸⁹

Осим Мачве радило се на уређењу и других крајева и вароши. Тако се у једној наредби Петра Вулићевића, кнеза Смедеревске нахије, забрањује Србима („Смедеревцима“) да се исељавају изван вароши.⁹⁰ Затим се потврђује обавештење дато од стране кнеза Милоша да

⁸⁴ Исто, бр. 1282, No, 452.

⁸⁵ Исто, бр. 1334, No, 1354/56.

⁸⁶ Исто, бр. 871.

⁸⁷ Исто, бр. 1275.

⁸⁸ Исто, бр. 726.

⁸⁹ Исто, бр. 730, No, 2424.

⁹⁰ Исто, бр. 94.

старешина среза моравског округа пожаревачког треба да припреми ћерамиду за нове зграде у Смедереву.⁹¹

Има података и о уређењу Јагодине: Алекса Симић извештава кнеза Милоша да је пошао са инжењером по граду и околини и „изабрао место за чаршију“ и одредио „четири главна сокака и место за пијацу“. Истовремено напомиње да ће инжењер самом кнезу Милошу предати план града кад га заврши.⁹² Како је тешко ишло са радовима на овом пројекту, Милета Радојковић извештава кнеза Милоша (17. новембра 1834) да, иако су Симић и он измерили „и пресекли“ куће на местима на којима треба да буде чаршија, људи из поменутих кукћа нису се иселили. Због тога се обраћају кнезу Милошу да он изда наредбу о исељавању како би се план уређења града спровео.⁹³

Поред регулисања и ушоравања градова, у време које описујемо настале су и неке нове вароши. Као пример може послужити формирање Милановца (данас Доњег Милановца) на Дунаву. Наиме, 1832. издата је наредба да се становници Пореча преселе на место данашњег поменутог града. Тим поводом, Стефановић Стефан-Тенка извештава кнеза Милоша да се Поречани већ пресељавају у куће и дућане у новом „планском“ насељу и да су насеље назвали Милановац. На то је кнез Милош одговорио да одобрава да се ново насеље назове Милановац, по престолонаследнику, кнежевићу Милану, који тим поводом даје 10.000 гроша као свој дар сиромашним Поречанима за изградњу кућа и дућана (Стефановић: „Ја се овди находим у посленију новом стављајући у поредак куће и дућане на начин послатог плана мога Вашој светлости, и да се већ од две недеље исељавати људи почели, и када би још довољно мајстора имали, Божјом помоћу сви би се до зиме усељили. Посленије ово ново немајући свог имена право, зато у договору с кметови моји закључили смо посветити насеље наше имену наследственом књазу нашем и прозвати Милановцем, у пуној надежди, да ће нам овој сердачној жељи Ваша светлост милостивом благонаклоношћу одговорити“.⁹⁴ Затим је уследило (15. маја 1832) – „Означеније Житеља Милановачких којима се је из величајше Милости Младога Нашег Наследственог Књаза Сербског Милана Обреновића послати у помоћ 10.000 грош, за преселеније из Пореча у Милановац по размотренију стања њиховог разделио“. Истовремено је достављен списак житеља

⁹¹ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска, бр. 795.

⁹² Исто, КК XII, Нахија Јагодинска, бр. 707.

⁹³ Исто, бр. 782.

⁹⁴ Исто, КК XXI, бр. 1362.

и удовица (укупно 104) којима је издата помоћ из поменуте суме, и то од 20 до 140 гроша, према оцени потреба.⁹⁵ Две године доцније, наводи се у једном извештају да је Аврам Петронијевић, долазећи у Милановац, обишао „гарде“, изградњу цркве и истовремено одредио локацију за подизање магазе у којој ће се солити риба, пошто је у овом крају било развијено и рибарство на Дунаву. Наређено је затим да се о свему детаљно извести Милош Обреновић на првој скупштини која се буде држала у Крагујевцу.⁹⁶

Уз нове вароши и нека већа села проглашавана су за варошице већ тада. Друга су подизана на степен административних центара. Тако се из једног извештаја види: да је „...народ радостан што се за нахију рудничку установљава магистрат у Брусници...“⁹⁷

Међу варошима најбрже су се подизали Шабац, Крагујевац и Пожаревац.

Шабац је и пре и после устанака био једно од најпрометнијих места у Србији. Нарочито трговина стоком најбрже се вршила преко овог места због његовог положаја према Босни и Војводини, односно према Аустрији. Сачувано је доста података о трговачком промету и о улози коју је Шабац имао у време прве Милошеве владе.

У Шапцу је „засадавао“ и „господар“ Јефрем Обреновић, млађи брат кнеза Милоша (једно време и командант Мачве). Он је давао тон начину живота најимућнијих грађана Шапца настојећи да прво своју кућу („двор“, „конак“) „европеизира“. Познат је податак да су у Србији први кревет и клавир купљени за његову ћерку. У Шапцу су настајала и прва „права српска господа“ – трговци, велепоседници и индустријалци. Тако Тома Вучић-Перишић извештава кнеза Милоша (22. марта 1832) да је „у својству надзиратеља над солдатима шабачке и ваљевске нахије“ сместио „квартирне солдате“ по кућама „отмени варошана“.⁹⁸

Крагујевац је напредовао нешто брже, као главни административни и политички центар. Ту су основане прве јавне установе: Кнежева канцеларија, Велики народни суд, војне установе, Велика школа (Лицеј), прво позориште, штампарија, болница и друго. Прва индустрија тако исто настала је у Крагујевцу (индустрија оружја). Једним расписом који је упућен капетанима у Жабарима, у Крагујевцу, у Левчи, као и Јовану Обреновићу, господару Рудничке нахије, кнез Милош

⁹⁵ Исто, бр. 1373.

⁹⁶ Исто, бр. 1670.

⁹⁷ Исто, КК XXVI, Нахија Рудничка, бр. 94 (од 9. децембра 1824).

⁹⁸ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 220.

тражи да се нареди припремање грађе („потребна јапија“), која треба да се смести у Крагујевцу („преда Сими Паштрмцу“) – пошто намерава „градити велике касарне и шпитаљ за војнике“.⁹⁹

Успостављање надлештава и стајаће војске наметали су стварање чиновничког апарата, као и повећање броја радника. У једном писму Јакова Јакшића књазу Милошу (1827) извештава се да је приспео и „други транспорт снајдера... из Београда... и поравнали су се за рад... капа, рекла, прслука и чакшира“ за војнике. У писму се наводи под којим условима и по коју цену ће се обавити преузети посао.¹⁰⁰

Пожаревац, мада повремено седиште врховног кнеза, израстао је на сличан начин као Шабац. И у њему се водила жива трговина стоком и подизали занати. И у Пожаревцу, као и у Шапцу, настале су многе имућне породице чији су чланови учествовали и доцније у привредном развоју земље. Пожаревачка „Табачка чаршија“, знатно проширена после устанака досељавањем Срба са села, задржала је своје дућане све до пре неколико година, кад су се изградиле вишеспратнице на истом месту, у истој улици. Приземне куће темељно грађене и са китњастим горњим деловима фасада и данас уоквирују главни центар Пожаревца настао у то време.

Београд се изграђивао нешто спорије пре Хатишерифа и то због тога што је остао седиште везира и турске администрације. Тек кад се решило питање положаја Србије према Порти 1830, на Београд се почело мислити као на будућу сталну престоницу, на што указује и зидање конака у Топчидеру. Осим тога, једна наредба кнеза Милоша упућена Степану Стојановићу, пуковнику и војном команданту Подунавско-Тимочком, затим Јагодинском, Ћупријском и Крушевачком суду, као и Анђелку Јовановићу, параћинском капетану, то и показује. Наиме, како се у наредби наводи, да би се у Београду могло наставити „зидање државних зграда“, потребно је ангажовати већи број кола за превлачење камена. Зато је било потребно да се по свим околностима учини „расположеније за кола“.¹⁰¹

Од Хатишерифа Београд се подизао брже од осталих градова. Заслуга је и кнеза Милоша што су неке улице просечене, друге регулисане и проширене. Данашња улица Милоша Великог (Милошева) просечена је у његово време.

⁹⁹ Исто, КК XXVI, Нахија Рудничка, бр. 253.

¹⁰⁰ Исто, КК XV, Нахија Крагујевачка, бр. 698.

¹⁰¹ Исто, КК XII, Нахија Јагодинска, бр. 803.

Попуњавање вароши и градова српским живљем омогућио је капитал стечен у трговини. Први државни службеници, нахијски и кнежински кнезови и сеоски кметови, на челу са врховним кнезом, предњачили су у стицању новца. После другог устанка трговина стоком се нагло развијала, о чему има много података међу сачуваним документима. Већ 1820. године помиње се „компанија марвених трговаца Васе Протића и Мијата Георгијевића“ у Раму.¹⁰² У једном писму Марковић Коце и „још 6 трговаца“ кнезу Милошу ови се обавезују за своје калаузе, тј. да ће платити цену свиња коју су ови уговорили и моле да им се изда „по 3 печата“ (калауске дозволе), као и да им се допусти да на свакој дунавској скели могу обављати трговачке послове.¹⁰³ У другом писму „компанија марвених трговаца“ моли кнеза Милоша (1823) да се сложи да и њени оргаци могу продавати стоку „цесарским трговцима – купцима“ на скели.¹⁰⁴ Из Шапца извештавају кнеза Милоша (Михајловић и Симић 23. децембра 1824) – да су основали „компанију“ за трговање стоком и да су примили у ортаклук 13 сељака – трговаца из Шабачке, Ваљевске, Рудничке и Пожешке нахије, као и да се обавезују „један за другог као главни оргаци, тако да и за млађе... штету компаније чланови добри буду“.¹⁰⁵

Неки извештаји указују и која су средства коришћена за исхрану свиња. Тако суд Нахије Ваљевске обавештава кнеза Милоша да је марвени трговац Петар Ђуковић из Табановића откупио „десетерачки кукуруз из 17 села“, да у обору храни 360 свиња, те зато моли да откупи десетак „још из 9 села“.¹⁰⁶

У трговини стоком највише је зарадио, разумљиво, кнез Милош Обреновић, користећи се својим политичким позицијама и неограниченом влашћу коју је тада имао. И сами нахијски кнезови, поред других дужности и своје личне трговине, морали су продавати и његове свиње, храњене под њиховом контролом, кукурузом од спахијског десетка (чије је скупљање закупио одмах после устанка), као и жиром из „заграђених лугова“ и „планина“. Осим тога, да би спречио већу конкуренцију, издавао је „препоруке“ које су ишле потпуно њему у корист. Сачувана је једна препорука од 21. новембра 1831. године, која гласи: „Препоручујем вам да од дана примитка овог писма не превозите

¹⁰² Исто, КК XXI, Пожаревачка нахија, бр. 139.

¹⁰³ Исто, бр. 324.

¹⁰⁴ Исто, бр. 417.

¹⁰⁵ Исто, КК XXXVII, Нахија Шабачка, бр. 112.

¹⁰⁶ Исто, КК IX, Нахија Ваљевска, бр. 295.

свиње ниједнога нашег трговца у Цесарију, осим који би вам показао писмо моје на то. И сваком трговцу који вам дође на скелу, закажите, да се ниједном не дозвољава продавати више у Цесарију мршаве и нерањене свиње, но сваки да дође овамо и мени да му дадем десетерачка кукуруза, да израни свиње своје.¹⁰⁷ Из ове препоруке се види да је Милош не само монополисао спољну трговину већ је обезбеђивао продају претеклог кукуруза скупљеног од десетка оним трговцима који су и сами трговали стоком. За потврду овога наводимо неколико података: Михајло Савић-Гарашанин извештава кнеза Милоша из Остружнице (1835) да је продато 3160 свиња („из жира цветовца“) и 1600 (из „стублинског луга“), а да се у „калинском лугу“ и у Мачви налазе – у првом 1330, а у Мачви 350 „комада“ свиња.¹⁰⁸ У другом извештају (такође Гарашаниновом) саопштава се да је 900 непродатих свиња упућено „у Ђур на вашар“ и још 600 да се налазе „на храни“ у Панчеву.¹⁰⁹

Осим на продаји марве зарађивало се и на другим пословима: на шишаркама, на довозу соли, на препродаји грађе, као и других производа. Из једног писма упућеног кнезу Милошу види се да се по некој ранијој „уредби“ право закупљивања шишарки издавало под закуп „на дражби“. Међутим, по „новој уредби“, „Правитељство“ откупљује сву шишарку, па је потом продаје по 8 пари оку“. Против тога су се бунили трговци који су пре нове уредбе капарисали шишарку (70.000 ока), јер су њом оштећени. Разуме се да су се иза „Правитељства“ крила настојања Милоша Обреновића да и остале уносне изворе прихода преузме од других трговаца.

Важну ставку у богаћењу појединаца – нарочито кнезова и оних који су с њима били у ортаклуку – представљало је захватање у „земље без сопственика“ (дотле општенародни фонд) или просто отимање туђих имања. У једном писму извештава кнеза Милоша Живко Шокарац (27. априла 1823. из Опарића) – да у току насељавања придошлица није могао населити неког Јована, јер, наводно, није више било места. Наиме, хтео је да га насели у Рековцу и није успео, пошто су ту „сву баштину поделиле газде међу собом“.¹¹⁰

Да је „газда“ било тада у Србији потврђује се низом извештаја. Да поменемо поново извештај Петра Вулићевића, који пише у Крагујевац (13. септембра 1821. из Паланке) да ће применити дати налог да

¹⁰⁷ Исто, КК XXV – Расписи и објаве, бр. 23, од 21. септембра 1831.

¹⁰⁸ Исто, КК IV, Нахија Београдска, бр. 769.

¹⁰⁹ Исто, бр. 777.

¹¹⁰ Исто, КК XII, Нахија Јагодинска, бр. 249.

„трговци уписују принудни народни зајам“.¹¹¹ Или, други извештај, из Јагодине (1823), у коме се наводи да ће „милостињу“ дати „трговци и остали имућни“ из ове вароши – укупно 4.500 гроша.¹¹²

Трговци и кнезови новцем стеченим у трговини подизали су куће и дућане у градовима и варошима, док су се њихови синови школовали о сопственом или о државном трошку у земљи и у иностранству за одређене службе и високе положаје. И они и други досељеници направили су у варошима спој са староседеоцима, са затеченом „балканском чаршијом“ (претежно са Цинцарима и Грцима) – женидбеним и пословним везама. У том споју постепено су градски начин привређивања, градски менталитет, градске навике и начин живота пренети и на досељенике. Удружени капитали повећавани даљим разграђивањем трговачких мрежа у земљи и ван земље омогућили су им и позиције водећих личности у политичком, привредном и културном развоју своје земље. Многе породице које су давале Србији у 18. и 19. веку истакнуте политичаре, књижевнике и новинаре имале су за претке свињарске трговце из Милошевог времена, затим кнезове (нахијске, кнежинске и сеоске), прве учитеље, професоре, лекаре, инжењере, апотекаре и друге досељенике из Војводине. Неки од њих су раније поменути, а потомци им и данас живе углавном у Београду, где раде најчешће у културним и другим установама (на Универзитету, у позориштима, као музичари, сликари, итд).

Ружица Гузина, 1964.

ПРИЛОГ¹¹³

КК XXXVII Нахија Шабачка, број 1610.

13. фебруар 1837, Шабач

№ 14

Јованча Спасић, командант Дринско-Савски, кнезу Милошу Обреновићу, Крагујевац:

Лазар Теодоровић предао му је по приложеном списку кнежев конак са стварима у њему („списак ствари налазећи се у конаку господарском у Шабцу“).

„У оцаклији:

¹¹¹ Исто, КК XXVII, Нахија Смедеревска, бр. 97.

¹¹² Исто, КК XII, Нахија Јагодинска, бр. 264.

¹¹³ Прилог се додаје да би се видело како је био намештен један од конака „првог грађанина“ Србије.

12 јастука црвени, пуни с вуном
1 ћилим савчојски
3 чоје црвене
3 шилтета пуна
3 мала јастучета
6 фиранги од којих су 2 с францлом
3 миндера напуњена

У соби горњој:

10 јастука плаветних с вуном
2 чое
1 шилте
1 мали јастучић
1 ћилим
1 черга

У доњој соби:

1 черга
3 чое
12 јастука памучних напуњених с вуном“

У магази је означена муниција – пушчани фишеци, куршуми, бурад с барутом и друго.